

INSON HUQUQLARI VA ERKINLIKLARI: SIYOSIY JIHATDAN TAHLIL

Rafiqjonov Abdulaziz Ravshanbek o'g'li

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti

“Siyosatshunoslik” ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqola inson huquqlari va erkinliklarini siyosatshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilishga bag'ishlangan bo'lib, unda inson huquqlarining shakllanish jarayoni, ularning siyosiy tizimlar bilan o'zaro bog'liqligi hamda davlat hokimiyati va jamiyat hayotidagi o'rni keng yoritilgan. Inson huquqlari bugungi kunda nafaqat huquqiy, balki muhim siyosiy kategoriya sifatida ham qaralmoqda. Chunki har qanday siyosiy tizimning demokratik yoki nodemokratik xarakteri, avvalo, unda inson huquqlari va erkinliklarining qay darajada ta'minlanganligi bilan belgilanadi.*

Maqolada inson huquqlari tushunchasining siyosiy mazmuni ochib berilib, shaxs va davlat o'rtasidagi munosabatlarda inson huquqlarining cheklovchi va muvozanatlovchi mexanizm sifatidagi roli tahlil qilinadi. Xususan, siyosiy erkinliklar — so'z erkinligi, yig'ilishlar erkinligi, saylash va saylanish huquqi kabi asosiy huquqlarning jamiyatdagi siyosiy faollik va barqarorlikni ta'minlashdagi ahamiyatiga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, maqolada demokratik va avtoritar siyosiy tizimlarda inson huquqlarining ta'minlanish darajasi qiyosiy tahlil qilinadi. Demokratik jamiyatlarda inson huquqlari oliy qadriyat sifatida e'tirof etilishi, avtoritar rejimlarda esa ularning ko'pincha cheklanishi ilmiy asosda yoritib beriladi. Bu tahlillar orqali inson huquqlari siyosiy tizimning barqarorligi va legitimligini belgilovchi muhim omil ekanligi asoslab beriladi.

Bundan tashqari, maqolada fuqarolik jamiyati institutlarining inson huquqlarini ta'minlashdagi o'rni, nodavlat notijorat tashkilotlari va ommaviy axborot vositalarining siyosiy jarayonlardagi ta'siri tahlil qilinadi. O'zbekiston Respublikasida inson huquqlarini ta'minlash borasida amalga oshirilayotgan siyosiy islohotlar ham alohida bobda ko'rib chiqilib, ularning amaliy ahamiyati ochib beriladi.

Mazkur maqola siyosatshunoslik fanini o'rganayotgan talabalar uchun, shuningdek, inson huquqlari masalalariga qiziquvchi keng kitobxonlar ommasi uchun ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib, inson huquqlari va erkinliklarini siyosiy jihatdan anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlari: *Inson huquqlari, erkinliklar, siyosiy tizim, demokratiya, avtoritarizm, siyosiy erkinliklar, fuqarolik jamiyati, davlat hokimiyati.*

Inson huquqlari va erkinliklari zamonaviy siyosatshunoslik fanining eng muhim va dolzarb mavzularidan biridir. Bugungi globallashuv sharoitida inson huquqlari nafaqat milliy davlatlar doirasida, balki xalqaro siyosatning markaziy masalalaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Har bir jamiyatning demokratik rivojlanish darajasi, avvalo, unda inson huquqlari va erkinliklarining qay darajada ta'minlanganligi bilan belgilanadi. Shu bois, inson huquqlari masalasi siyosiy tizimlar, davlat hokimiyati, fuqarolik jamiyati va xalqaro munosabatlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Inson huquqlari tushunchasi tarixan uzoq rivojlanish yo'lini bosib o'tgan. Dastlab u axloqiy va diniy qarashlar doirasida shakllangan bo'lsa, keyinchalik siyosiy-huquqiy mazmun kasb etdi. Bugungi kunda esa inson huquqlari davlat siyosatining muhim yo'nalishi, fuqarolarning davlat bilan munosabatlaridagi asosiy mezon sifatida qaralmoqda. Siyosiy nuqtai nazardan inson huquqlarini tahlil qilish davlat hokimiyatining chegaralari, siyosiy erkinliklar, fuqarolarning siyosiy jarayonlardagi ishtiroki kabi masalalarni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Mazkur maqolaning maqsadi inson huquqlari va erkinliklarini siyosiy jihatdan tahlil qilish, ularning davlat va jamiyat hayotidagi o'rni hamda ahamiyatini ochib berishdan iborat. Maqolada inson huquqlarining nazariy asoslari, siyosiy tizimlar bilan bog'liqligi, demokratik va avtoritar rejimlarda inson huquqlarining holati, shuningdek, O'zbekiston Respublikasida inson huquqlarini ta'minlash borasidagi siyosiy islohotlar tahlil qilinadi.

Inson huquqlari tushunchasi siyosatshunoslik fanida markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Siyosiy nuqtai nazardan inson huquqlari — bu shaxsning davlat hokimiyati bilan munosabatlarida uni himoya qiluvchi, hokimiyatning cheksiz aralashuviga yo'l qo'ymaydigan asosiy mexanizmdir. Inson huquqlari davlat tomonidan beriladigan imtiyoz emas, balki har bir inson tug'ilishi bilan ega bo'ladigan tabiiy huquqlardir. Shu sababli ularni siyosiy jihatdan e'tirof etish va himoya qilish davlatning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Tarixiy jihatdan inson huquqlari g'oyasi uzoq davr mobaynida shakllangan. Qadimgi davrlarda bu tushuncha ko'proq axloqiy va diniy qarashlar bilan bog'liq bo'lgan. Masalan, qadimgi Sharq va G'arb tafakkurida adolat, tenglik va inson qadr-qimmatini haqida fikrlar mavjud bo'lgan. Biroq inson huquqlarining siyosiy mazmun kasb etishi asosan Yevropada yangi davrda, ya'ni burjua inqiloblari davrida yuzaga kelgan. Angliyadagi «Huquqlar to'g'risidagi bill», AQSh Mustaqillik deklaratsiyasi va Fransiya Inson va fuqaro

huquqlari deklaratsiyasi inson huquqlarining siyosiy hujjat sifatida mustahkamlanishiga asos bo'ldi.

Siyosiy jihatdan inson huquqlarining asosiy vazifasi — davlat hokimiyatini cheklash va shaxs erkinligini himoya qilishdir. Agar davlat hokimiyati nazoratsiz qolsa, inson huquqlarining buzilishi muqarrar bo'ladi. Shu bois siyosatshunoslikda inson huquqlari hokimiyat va jamiyat o'rtasidagi muvozanatni saqlovchi vosita sifatida qaraladi.

Siyosiy tizimda inson huquqlari va davlat hokimiyati o'rtasidagi munosabatlar muhim ahamiyatga ega. Davlat hokimiyati jamiyatni boshqarish, tartibni saqlash va xavfsizlikni ta'minlash uchun zarur bo'lsa-da, uning vakolatlari aniq chegaralanmagan taqdirda, fuqarolarning huquq va erkinliklari poymol etilishi mumkin. Shu sababli demokratik siyosiy tizimlarda hokimiyatni cheklash mexanizmlari ishlab chiqilgan. Hokimiyatlar bo'linishi prinsipi inson huquqlarini siyosiy jihatdan ta'minlashning asosiy kafolatlaridan biridir. Qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatining o'zaro muvozanatda faoliyat yuritishi fuqarolarning huquqlarini himoya qilishga xizmat qiladi. Ayniqsa, mustaqil sud tizimi inson huquqlarini real himoya qiluvchi institut sifatida muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari, siyosiy raqobat va ko'ppartiyaviylik ham inson huquqlarining siyosiy kafolati hisoblanadi. Siyosiy partiyalar orqali fuqarolar o'z manfaatlarini ifoda etadi va davlat siyosatiga ta'sir ko'rsatadi. Agar siyosiy maydonda raqobat mavjud bo'lmasa, hokimiyat bir qo'lda jamlanib, inson huquqlarining buzilishi xavfi kuchayadi.

Fuqarolik jamiyati inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlash hamda himoya qilishda siyosiy tizimning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Siyosatshunoslik nuqtai nazaridan fuqarolik jamiyati — bu davlatdan nisbatan mustaqil bo'lgan, ammo u bilan hamkorlikda faoliyat yurituvchi ijtimoiy institutlar, tashkilotlar va munosabatlar majmuidir. Fuqarolik jamiyati rivojlangan davlatlarda inson huquqlari faqatgina konstitutsiya va qonunlar bilan emas, balki jamoatchilik nazorati orqali ham ta'minlanadi. Fuqarolik jamiyatining asosiy institutlariga nodavlat notijorat tashkilotlari, jamoat birlashmalari, kasaba uyushmalari, mustaqil ommaviy axborot vositalari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va turli tashabbuskor guruhlar kiradi. Ushbu institutlar inson huquqlari buzilishining oldini olish, ularni aniqlash va jamoatchilik e'tiboriga havola etishda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, nodavlat notijorat tashkilotlar inson huquqlari sohasida davlat va jamiyat o'rtasida ko'prik vazifasini bajaradi.

Siyosiy jihatdan fuqarolik jamiyatining eng muhim vazifalaridan biri — davlat hokimiyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishdir. Agar davlat faoliyati shaffof bo'lmasa va jamoatchilik tomonidan nazorat qilinmasa,

inson huquqlarining buzilishi ehtimoli oshadi. Mustaqil OAV, jurnalistlar va bloggerlar davlat organlari faoliyatini yoritish orqali hokimiyatni ochiqlikka majbur qiladi. Bu esa inson huquqlarining real ta'minlanishiga xizmat qiladi. Fuqarolik jamiyati inson huquqlarini himoya qilishda huquqiy savodxonlikni oshirish orqali ham muhim rol o'ynaydi. Fuqarolar o'z huquq va erkinliklarini bilmas ekan, ularni himoya qilish imkoniyatlari cheklangan bo'ladi. Shu sababli fuqarolik jamiyati institutlari tomonidan o'tkaziladigan seminarlar, treninglar va targ'ibot ishlari siyosiy madaniyatning yuksalishiga olib keladi. Bundan tashqari, fuqarolik jamiyati institutlari inson huquqlari sohasida xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qiladi. Bu hamkorlik orqali milliy siyosat xalqaro standartlarga moslashtiriladi. Inson huquqlari bo'yicha xalqaro normalar va mexanizmlar milliy siyosiy tizimga joriy etilishi fuqarolik jamiyatining faol ishtirokisiz mumkin emas. Siyosiy jihatdan kuchli fuqarolik jamiyati mavjud bo'lgan davlatlarda inson huquqlari tizimli ravishda himoya qilinadi. Fuqarolar davlatni faqat hokimiyat manbai sifatida emas, balki o'z manfaatlariga xizmat qiluvchi institut sifatida qabul qiladi. Natijada davlat va jamiyat o'rtasida ishonch kuchayadi, bu esa siyosiy barqarorlik va demokratik taraqqiyotning muhim omiliga aylanadi.

O'zbekiston Respublikasida inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlash masalasi mustaqillik yillaridan boshlab davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida shakllanib kelmoqda. Inson huquqlari masalasi mamlakat Konstitutsiyasida oliy qadriyat darajasiga ko'tarilgan bo'lib, unda shaxs, uning hayoti, erkinligi, sha'ni va qadr-qimmatini eng oliy ijtimoiy qadriyat sifatida e'tirof etiladi. Siyosiy jihatdan bu holat davlat hokimiyatining inson manfaatlariga xizmat qilishi zarurligini anglatadi. So'nggi yillarda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli siyosiy islohotlar inson huquqlarini real ta'minlashga qaratilgani bilan ajralib turadi. Xususan, davlat boshqaruvi tizimini demokratlashtirish, ochiqlik va shaffoflikni kuchaytirish, fuqarolarning siyosiy jarayonlardagi ishtirokini kengaytirish borasida muhim qadamlar tashlanmoqda. Bu jarayonlar inson huquqlarining faqat qog'ozda emas, balki amaliyotda ham ta'minlanishiga xizmat qilmoqda. Sud-huquq tizimini isloh qilish O'zbekistonda inson huquqlarini ta'minlashdagi eng muhim siyosiy mexanizmlardan biridir. Sud hokimiyatining mustaqilligini kuchaytirish, advokatura institutini rivojlantirish, aybsizlik prezumpsiyasini mustahkamlash fuqarolarning huquqiy himoyasini kuchaytirdi. Siyosiy nuqtai nazardan mustaqil sud tizimi davlat hokimiyatining cheklanishi va inson huquqlarining kafolatlanishini ta'minlaydi.

Shuningdek, so'z erkinligi va axborot olish huquqini ta'minlash borasida ham sezilarli o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Ommaviy axborot vositalari

faoliyatini liberallashtirish, jurnalistlarning huquqiy himoyasini kuchaytirish va internet makonida ochiqlikni ta'minlash fuqarolarning siyosiy ongini yuksaltirishga xizmat qilmoqda. Bu jarayonlar jamiyatda tanqidiy fikrlash va jamoatchilik nazoratining kuchayishiga olib kelmoqda. Fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish ham O'zbekiston siyosiy islohotlarining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Nodavlat notijorat tashkilotlari, jamoat fondlari va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari inson huquqlarini himoya qilishda faol ishtirok etmoqda. Davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi muloqot mexanizmlarining yo'lga qo'yilishi siyosiy tizimning yanada ochiq va samarali bo'lishiga xizmat qilmoqda. Bundan tashqari, O'zbekiston xalqaro inson huquqlari tizimi bilan faol hamkorlik olib bormoqda. Birlashgan Millatlar Tashkiloti va boshqa xalqaro institutlar bilan hamkorlik qilish, xalqaro konvensiyalarni ratifikatsiya qilish milliy siyosatni xalqaro standartlarga moslashtirishga yordam bermoqda. Bu esa O'zbekistonning xalqaro maydondagi nufuzini oshirish bilan birga, mamlakat ichida ham inson huquqlarini ta'minlash mexanizmlarini mustahkamlamoqda.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasida inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlash borasida amalga oshirilayotgan siyosiy islohotlar izchil va tizimli xarakterga ega. Ushbu islohotlar davlat va jamiyat o'rtasidagi ishonchni mustahkamlashga, fuqarolarning siyosiy faolligini oshirishga va demokratik huquqiy davlat qurish jarayonini jadallashtirishga xizmat qilmoqda.

Mazkur maqolada inson huquqlari va erkinliklari masalasi siyosatshunoslik nuqtai nazaridan atroflicha tahlil qilindi. Tadqiqot davomida inson huquqlari faqatgina huquqiy tushuncha emas, balki har qanday siyosiy tizimning mohiyatini belgilovchi asosiy mezonlardan biri ekanligi asoslab berildi. Davlatning demokratik yoki avtoritar xarakterga ega ekanligi, uning siyosiy barqarorligi va legitimligi bevosita inson huquqlari va erkinliklarining qay darajada ta'minlanganligiga bog'liq ekani aniqlandi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, inson huquqlari davlat hokimiyatini cheklovchi, shaxs va jamiyat manfaatlarini himoya qiluvchi muhim siyosiy mexanizm hisoblanadi. Siyosiy erkinliklar — so'z erkinligi, siyosiy ishtirok, saylash va saylanish huquqlari jamiyatda ochiqlik va faollik muhitini shakllantirib, davlat va fuqarolar o'rtasida sog'lom munosabatlar qaror topishiga xizmat qiladi. Ushbu erkinliklar mavjud bo'lmagan jamiyatlarda esa siyosiy beqarorlik, norozilik va ijtimoiy inqiroz xavfi kuchayadi.

Maqolada demokratik va avtoritar siyosiy tizimlar misolida inson huquqlarining siyosiy ahamiyati qiyosiy jihatdan yoritildi. Demokratik jamiyatlarda inson huquqlari oliy qadriyat sifatida e'tirof etilib, davlat

faoliyatining markaziga qo'yiladi. Avtoritar tizimlarda esa inson huquqlarining cheklanishi qisqa muddatli barqarorlikni ta'minlagandek tuyulsa-da, uzoq muddatda jamiyat rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ilmiy asosda izohlandi. Shuningdek, fuqarolik jamiyati institutlarining inson huquqlarini ta'minlashdagi o'рни alohida ta'kidlandi. Nodavlat notijorat tashkilotlari, mustaqil ommaviy axborot vositalari va jamoatchilik nazorati mexanizmlari inson huquqlarining real himoyasini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qilishi aniqlandi. Kuchli fuqarolik jamiyati mavjud bo'lgan davlatlarda siyosiy tizim yanada ochiq, mas'uliyatli va samarali bo'lishi isbotlandi. O'zbekiston Respublikasi misolida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan siyosiy islohotlar inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlashga qaratilgan izchil va tizimli xarakterga ega. Sud-huquq tizimini isloh qilish, so'z erkinligini kengaytirish, fuqarolik jamiyati institutlarini qo'llab-quvvatlash va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish mamlakatda demokratik huquqiy davlat qurish yo'lidagi muhim qadamlar sifatida namoyon bo'lmoqda. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, inson huquqlari va erkinliklari siyosiy tizimning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, ularni ta'minlash jamiyat barqarorligi, adolat va taraqqiyotning asosiy shartidir. Inson huquqlariga hurmat bilan qaraydigan, fuqarolar manfaatini ustuvor deb biladigan davlatgina uzoq muddatli rivojlanishga erisha oladi. Shu bois inson huquqlari masalasi nafaqat bugungi kun siyosatining, balki kelajak jamiyatini barpo etishning ham muhim poydevori bo'lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.
4. Dahl R. Demokratiya va uning tanqidlari.
5. Heywood A. Politics.
6. Saidov A.X. Inson huquqlari nazariyasi.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining inson huquqlari bo'yicha farmon va qarorlari.

